

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları
Dergisi
The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and
Education Research

Sayı/Issue 15 (Nisan/April 2024), s. 443-462.
Geliş Tarihi-Received: 09.03.2024
Kabul Tarihi-Accepted: 03.04.2024
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1449728

Metinlerarasılık, Folklor ve Bellek İlişkisi*

The Relationship between Intertextuality, Folklore and Memory

Reyhan Gökben SALUK**

Öz

Farklı anlatılar arasındaki etkileşimleri ve bağlantıları inceleyen metinlerarasılık ile toplumsal belleğin ve kimliğin taşıyıcısı olarak tanımlanan halk bilimi, kültür araştırmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Folklor, nesilden nesile aktarılan sözlü, yazılı ve elektronik metinlerden mürekkep bir mirası ifade ederken, zihinsel aktarım ise bu kolektif verimlerin bireylerden toplumların dimağında anlatıcı ve metin eliyle hangi şekillerde yerleşik olduğunu sorgulamak amacıyla kullanılan bir kavramdır.

Makalede, öncelikle metinlerarasılığa has teorik çerçeve ve kaynaklar ele alınmış, belli başlı temsilcilerin dilinden metin ve bellek kavramları izah edilmiştir. Folklorun metinlerarasılığı; halk bilgisinin metinsel dönüşüm süreçlerinde ne derecede rol oynadığını, kültürel öğelerin farklı anlatı biçimlerinde hangi ölçütlerle yorumlandığını ve bir diğer taraftan toplumsal bellek üzerinden bu ürünlerin anlatıyı nasıl şekillendirdiğini incelemektedir. Metinlerin yeniden yorumlanma süreci, okurun belleğinde gerçekleşen zihinsel aktarım etkinliği ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü bireyler bu anlatılar aracılığıyla kültürel mirası benimsemekte, yeniden üretmekte, iyi kötü dönüştürmekte ve kendinden sonraki nesillere kolektif bilginin aktarımını sağlamaktadır. Bu minvalde kültür kodlarının daha geniş kitlelere erişimi kolaylaşmakta, aynı zamanda toplumların artzamanlı bellek süreçlerinin bilinç dışı yolculuğu görünür olmaktadır.

Kısacası bu çalışmada; metinlerarasılık, folklor ve zihinsel aktarım arasındaki ilişkide yazarın, anlatıcının, birey ve toplumun etkisi gibi kompleks konuları anlamak için metin ve bellek kavramları üzerinden teorinin temel dayanak noktaları sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, metinlerarasılık, kültür, folklor, bellek.

Abstract

Intertextuality plays a significant role in cultural studies, particularly in folklore research, where it is defined as the carrier of societal memory and identity, examining interactions and connections between different narratives. Folklore represents a heritage composed of oral, written, and electronic texts transmitted from generation to generation, while mind transmission is a concept used to interrogate how these collective resources are embedded in the minds of individuals and societies through narrators and texts.

In the article, firstly, the theoretical framework and sources specific to intertextuality were discussed, and the concepts of text and memory were explained in the words of prominent

* Bu makale, yazarın 2013 yılında Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim dalında tamamladığı "Edebî Bir Metin Olarak Dânişmendnâme" başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: reyhan.saluk@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1498-6566.

figures. The intertextuality of folklore examines to what extent folk knowledge plays a role in the textual transformation processes, how cultural elements are interpreted in different narrative forms, and on the other hand, how these products shape the narrative through societal memory. The process of reinterpretation of texts is directly related to the mind transmission activity that occurs in the reader's memory. This is because individuals adopt, reproduce, transform, transmit cultural heritage and collective knowledge through these narratives to subsequent generations. In this regard, the access of cultural codes to wider audiences is facilitated, and the unconscious journey of societal memory processes becomes visible over time.

In summary, this study addresses the fundamental points of theory through the concepts of text and memory to understand complex issues such as intertextuality, folklore, and mind transmission, including the influence of the author, narrator, individual, and society in the relationship between textuality, folklore, and mind transmission.

Keywords: Postmodernism, intertextuality, culture, folklore, memory.

Giriş

II. Dünya Savaşı'ndan sonra postmodernist¹ edebiyat ve kültür tarihi araştırmalarının bakiyesi ve önemli bir fenomen olarak karşımıza çıkan metinlerarasılık (ing. intertextuality); tarihe, anlatıcıya veya söyleme bağlı olarak açıklanan, çoksesli yapılarla örülü, çeşitli türlerin ve biçimlerin odağına yerleşen edebî metnin, özellikle de romanın, kendinden önceki anlatılar yoluyla üretildiğini iddia eder. Rus Biçimciliğinin ve yapısalcı ekollerin kaynağında gelişen bu yöneme göre; bir metne başka metinlerden yapılan alıntılar, araştırmalar ve çeşitli anımsamalar yazın kavramları içinde tanımlanır (Aktulum, 2000, s. 8). Ontolojik varlığı yazardan başka unsurlarla da izah edilen ve böylelikle bağımsızlaşan anlatı, hem biçim hem de muhteva çözümlemelerinin odağına yerleşir.

Yöntem; felsefi arka planı, klasik ve okur merkezli metin incelemelerine yönelik sorgulamalarıyla farklılığını ortaya koyar. Klasik eleştirinin, metni sadece yazarına aitmiş gibi algılayan tutumuna karşın metinlerarasılık; anlatıyı, bir alıntılar mozayiği, ayrışik unsurların uzamı şeklinde değerlendirir (Aktulum, 2000, s. 9). Böylelikle; metin yazarından farklı bir özne anlayışına, ilk metne, esin kaynaklarına, anlatının başka anlatılarla ilişkili bir alan olduğuna ve bu alan içindeki en küçük dizgenin bile aslından farklı biçimlerle nasıl dönüştüğüne dair eleştirel bir bilgi çıktısı üretir. Metinlerarasılık bu geniş bilgi alanı ile sadece edebiyatta değil, sanatın bütün dallarında yerini sağlamlaştırır. Bilgi merkezli ağıni genişleten bir yöntem olarak, disiplinlerarası yaklaşımlarla beslenen ve etki alanı artarak çoğalan bir olgu hüviyeti kazanır.

Laurent Jenny'e göre üst-dil ve yazın okunabilirliği metin merkezli yöntemlerin ön şartıdır ve bu ön şart sadece postmodern edebiyata özgü değildir: "Metinlerarası ilişkiler eski, klasik ve modern metinlerde hep var olmuştur. Yeni olan, metinlerarası olgunun yazınsal eleştiri alanında yeniden fark edilmeye ve tanımlanmaya başlamasıdır." (Jenny, 1976, s. 260-257; Aktulum, 2000, s. 11). Yazınsal eleştiri, bu yöntemin, karşılaştırmalı

¹ Postmodernizm kavramı ilk olarak Federico de Onis tarafından ortaya atılmıştır ve bu terimi, modernizmin muhafazakâr gerileyişini tanımlamak için kullanmıştır (Anderson, 2002, s. 10). Anglosakson dünyada postmodernizm estetik kavramından uzak, zamansal bir kategori olarak edebiyatta, siyasette ve sanatta yer almaktadır. "Postmodernizm sadece sanatsal bir eğilim midir yoksa aynı zamanda toplumsal bir görüngü müdür; toplumsal bir fenomen ise bunun psikolojik, felsefi, iktisadi, siyasi yönleri birbirlerine nasıl bağlanmıştır ya da hangi noktalarda birbirlerinden ayrılmışlardır." sorusu cevaplanmalıdır (Anderson, 2002, s. 32). Edebiyatta postmodernizmi kendinden önceki Kübizm, Dadaizm, Letrizm gibi akımlardan ve modernizmden ayırt etmek mümkündür. Postmodernizm; ideolojiden, siyasetten ve dinden kaynaklı dogmatik baskılardan uzak bir edebiyat ve sanat öne sürer. Böylelikle sanat ve toplumu uzlaştırmayı hedefler. Postmodernizmin modernizmin içindeki bir çözülme olduğu kabul edilir ve çoğu Marksist olan yazarların postmodernizmin ideolojik yayılmasını perçinleyen bir sürece zemin hazırladıkları söylenir (Anderson, 2012).

edebiyat araştırmaları içinde yer edinmesini sağlamıştır. Hemen her kùltürde ve edebiyatta var olan retoriğe bağlı yöntemlerin, klasik metin incelemelerindeki etkisinin araştırılması gerektiği fikri bu sayede doğmuştur. Bu sorgulamalar çerçevesinde öncelikle, "Metin nedir?" sorusuna cevaplar aranır, sonrasında anlatı kavramı tanımlanmaya çalışılır. Dil ve iletişim terimlerinin imkânlarıyla iki veya daha fazla metin arasında zuhur eden her türden alışverişi göstermek için metinlerarasılık kavramı kullanılır. Bu süreçte fenomenler çok katmanlı ve metinler üstü ilişkilere evrilir. Örneğin; bir resmin, bir müzik parçasının, bir heykelin ya da folklorla bağlı herhangi bir pratiğin de yazınla ilintili olduğu gösterilmeye çalışılır (Aktulum, 2011, s. 13).

Farklı metinler arasındaki ilişkileri ifade etmek için kullanılan metinlerarasılık yöntemi, aynı zamanda değişik gösterge dizgeleri arasındaki ilişkileri, bilhassa yazın dışındaki diğer sanat dalları ile bağını ortaya çıkarmak için kullanılan göstergelerarasılığı da tanımlamaya çalışır. Böylelikle metinlerarasılığın bir yöntem olarak uygulanma sahası da genişlemekte, metin tanımı değişmekte ve yöntem, "Gerçekten uzaklaşıp düşsel bir dünya yaratmaya olanak sağlamaktadır." (Aktulum, 2002, s. 323).

Metinlerarasılık; başka metinlerden ve göstergelerden alınan unsurların yeni metinde belirli bir amaç ve hedefe göre farklı bir anlam kazanması şeklinde tanımlanabilir. İlk metnin bağlamından çıkarılıp nasıl dönüştürüldüğü ve oluşan yeni metinle okurda yaratılan etki bu sahanın inceleme konusudur. Okur bilinci, algısı ve farkındalığı da bu sayede yazınsal eleştirinin ana mevzusu olmaktadır.

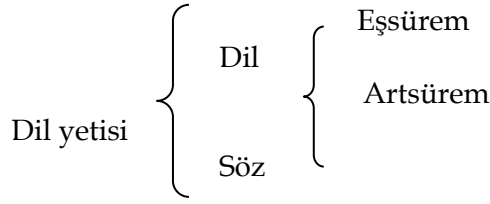
Metinlerarası ilişkiler sadece metni değil, okuru da denetleyen; dahası, tür ve söylemler arası etkileşimleri de sorgulayan bir yöntemdir. Eleştiri kuramcılarını, yazınsallığın bir ölçütü olarak gördükleri metin ilişkilerini, çözümüleme ve tanımlama yollarını bakımından birbirinden ayırırlar. Metinlerarasılık; yapısalcılık, Rus Biçimcileri ile kuramın başlıca temsilcileri ve öne sürdükleri yöntemler bakımından ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gereken bir sahadır (Saluk, 2013, s. 3, 4).

1. Yapısalcılıktan ve Post-yapısalcılığa Doğru

Yapısalcılık, savaş sonrası Kıta Avrupasında 20. asırda doğan ve varoluşçu hümanizme tepki olarak gelişen entelektüel bir harekettir. Bireyin özgürlüğü düşüncesi temellinde büyüyen varoluşçu algının tersine birey merkezli araştırmalara objektif çözümler sunmayı hedefleyen yapısalcılık; klasik dil bilgisinden ve felsefesinden ayrı bir gelişim çizgisi içinde olmuştur. Yapısalcı algı; metafizikten, subjektif olandan uzaktır ve felsefi süreksizlik ilkesine doğrudan bağlıdır.

Teori üretimi, kendisine mahsus kuralları olan özerk bir yapının ürünüdür. Bu özerk yapının pratiği meselesi, felsefe adı verilen düşünsel dizge alanı içinde kendi tanımlamalarını oluşturur. Dilbilimle organik bağları bulunan yapısalcılıkta da öğelerin teorik tasnifi ve tanımlanması söz konusudur. Yapısalcılık bu vasıflarıyla, felsefenin nesneyi anlamlandırma yolundaki eleştirisini belirli bir yöntemle ortaya koyan ve kuramsallaştırmaya çalışan bir akım olarak görülmelidir.

Yapısalcılık, tarihî gelişim sürecini, 1950'li yıllarda dilbilime bağlamış, bilhassa Ferdinand de Saussure tarafından filolojiye yönelik araştırmaların odağında yer almıştır. Saussure'ün öne sürdüğü dilbilim sistemi, sözcüklerin, kavramların fiziki vasıflarının işlevsellikle ilişkilendirilmesine karşı çıkmış; göstergelerin birbirleriyle olan bağlantılarını ön plana çıkarmıştır. Dili oluşturan ses, sözcük, anlam öğelerini bir sistem dâhilinde tanımlamış ve filoloji araştırmalarında uyulması gereken sistematigi yeni terimlerle belirlemiştir:

Dil İncelemesinin Uyması Gereken Uşçul Düzen (Saussure, 2001, s. 148).

Eşsüremlilik; dizgeler hâlindeki öğelerin ait olduğu toplumun bilinç dışına has ideallerini ve kavram alanlarını ortaya çıkarmak üzere konuşlanır. Artsüremlilik ise, toplumsal bilince kapalı ve dizgesellik dışı ardışık öğeleri inceler. Böylelikle eşsüremlilik ve artsüremlilik, yapısalıcılıktan post-yapısalıcılığa bütün dilbilim ekollerinin ve yazın eleştirisinin konusu olur (Saussure, 2001, s. 148, 149).

Yapısalıcılık, toplumsal ve bilimsel düşünceye karşı özerk bir tavır ortaya koyarken kuramcılarını pozitivist bir algılamaya davet etmektedir. Bu pozitivist algılama, nesnenin bilgisini açıklarken şu yolu izlemektedir: “Yapısalıcı anlayış, toplumsal düzeyler ve bilimsel düşüncenin tamamına karşıt bir özerkliği aşırılaştırır. Bunun ötesinde yapısalıcılıkta bu özdeşleşme kaçınılmaz biçimde pozitivistliğe yönelir. İdeolojik yapısını açıklarken, düşünce sistematüğini ortaya koyar. Böylece düşünce biçimleri, yapısalıcı bilimin nesnesi hâline gelmektedir. Bilgisel ilkelerle maddesel yasalar denkleşmekte ve teori bilimlerin bilimi olmaktadır.” (Belge, 1977, s. 16-29).

Tarihî maddeciliğın somut nesnesi şeklinde tanımlanan ve toplumu kaynak olarak gören nedensellik ilkesi, yapısalıcılıkta geniş bir izah alanı bulan sekronizm ve diyakronizm ikiliğinde çeşitli yönleriyle tanımlanmıştır. Murat Belge, Marksizm ve Yapısalıcılık adlı yazısında, yapısalıcılığın temelini oluşturan bu kavramları açıklarken kuramının tarihî maddecilikten nasıl uzaklaştığını örneklerle şu şekilde anlatmaktadır: “Briç gibi bir oyunu düşünürsek, bu oyunda, daha önce oynanan eller önemlidir. Her oyuncu, kendisinin ve öbür oyuncuların, daha önce oynadığı oyunu düşünür ve ona göre kâğıt atar. Demek ki böyle bir oyunda diyakronik ilerleme ilkesi belirleyici öneme sahiptir. Ama bir de, satranç gibi bir oyuna bakalım. Burada durum tersine döner. Satrançta her hamleden sonra, belirli bir durum ortaya çıkar. Yeni hamleyi yaparken daha önce ne oynandığını düşünmeyiz, taşların o andaki karşılıklı ilişkilerini hesaplarız. Bunlar, yapının senkronik belirlenişine benzetilebilir. Şimdi topluma baktığımızda, hangi ilkeye ağırlık vereceğiz? Kısaca söylemek gerekirse, yapının senkronik belirlenişini çok sağlam kurduğumuzda, örneğın, satranç oyunundakinden de fazla bir şekilde, öğelerin birbirlerini belirlediğini ve bağladığını düşünürsek, değişime imkân kalmaz. Yani, yapı kusursuz ve eksiksiz bir biçimde kurulur, ama bu eksiksiz yapı içinde tarihe yer kalmaz. Oysa toplumun en önemli özelliğinin tarihî gelişim olduğunu biliyoruz. Öyleyse yapıyı tanımlamak için kullandığımız terminoloji, aslında hiçbir şeyi açıklayamayan bir biçimciliğe mahkûm olacak demektir.” (Belge, 1977, s. 16-29).

Yapısalıcı yöntemin 20. asırda Rus Biçimciliğiyle ve Rus devrimiyle olan ilgisi göz ardı edilmeden asrın başından itibaren farklı coğrafyalarda izlediği yol, ayrıca incelenmesi gereken bir husustur. Bu süreçte yapısal yöntem uygulayıcılarına, bilhassa Batılı fikir akımlarına sirayet eden biçimciliğın çok çeşitli ve farklı düşünce kalıpları içinde geliştiğini görmekteyiz. Çağın düşünürlerinden Foucault; yapısalıcılığın düşünce akımlarıyla, ideolojik ve politik hareketlerle bağını incelemenin kuramın varlık alanını

ortaya koymada elzem olduğunu düşünmektedir: “Belli başlı Doğu Bloku ülkelerinde - özellikle dogmatik Marksizm’den kurtulma çabalarının yankılandığı 60’lı yıllarda Çekoslovakya’da-, Batı Avrupa’da ve Fransa’daki yapısalcı akımın ne kadar uzak bir kavram olduğunu görmek beni oldukça sarstı. 50’li yılların ortasından 60’lı yılların başlarına doğru Çekoslovakya gibi ülkeler savaş öncesi Avrupa biçimciliğini kaynak alan eski geleneğin bir rönesansına şahit olurken biz de yapısalcılık olarak bilinen şeyin Batı Avrupa’daki doğumuna şahit olduk.” (Foucault, 2001, s. 10, 11).

XX. asrın tamamına yakın bir bölümünde biçimci kültür, sanat ve düşünce hareketleri; sol politik ve devrimci eylemlerin merkezinde yer almıştır. Yapısalcılığın bu sebeple 1930’lı yıllardan itibaren yapıyozumcu eleştiriye zemin hazırladığı görülmektedir. Müteakip seneler, yapısalcılığın Doğu Bloku ülkelerinde ve Fransa’da Marksist dogmatizmi yıkmaya başladığı yıllardır. Fransa’da 1945 ve sonraki yıllarda patlak veren öğrenci hareketleri, gelenekselci Sartre düşüncesine karşı Marksizm ile çağdaş fenomenleri yorumlamak suretiyle yapısalcı yöntemi yeniden geliştirmiştir, denilebilir. Foucault, bu seyri şu cümlelerle yorumlamaktadır: “Burada da biz yapısalcılığın fenomenoloji ile yer değiştirip Marksizm’in partneri olduğunu gördük. Bu hareket fenomenolojiden Marksizm’e doğru bir hareketti ve temelde dil problemiyle ilgiliydi.” (Foucault, 2001, s. 12-20). Daha sonraki süreçte yapısalcılık; psikanaliz, sosyoloji, antropoloji gibi alanlarla birleşerek uygulayıcıların subjektif katkılarıyla özgün bir şekilde tanımlanır. Bu disiplinlerarası dönem literatürde post-yapısalcılık dönemi olarak adlandırılmaktadır. Kabaca modernite ve akılcılık üzerine yeni bir düşünce biçimi geliştiren post-yapısalcılığın, Kuzey Amerikan toplum bilimi olarak öznenin yeniden var olma çabası şeklinde tanımlandığı görülmektedir (Foucault, 2001, s. 37-39).

Saussure ile başlayan bilimsel yaklaşım, dili oluşturan göstergelerden başka gösterge sistemlerini de düşünmeye imkân sağladığından, yapısalcılık 1960’lı yıllardan sonra sosyo-kültürel ve çağdaş fenomenlerin çözümüne yönelmiştir. Böylelikle fenomenlerin fiziki yapılarının incelenmesinde anlamın önemine işaret eden analizlere kapı aralanmıştır. Bu dönemden itibaren nedenselliği ve kısıtlanmış algıyı reddederek kültürel nesnelere içkinliğinin ve öznenin yetkinliğinin araştırılması hedeflenmiştir. Kültürel ve sosyal fenomenlere yönelik bu yaklaşım, sosyal bilimlerde bireysel ve kolektif yasaların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Yapısalcılık başta edebiyat olmak üzere pek çok bilimsel alana tatbik edilen bir kuramdır.

Yapısalcı yöntemin tarihi gelişimi, 20. asrın ikinci yarısında bu kuramın geçirdiği evrelerden bağımsız düşünülemez. Bu dönemlerde yöntem ilk defa Claude Lévi-Strauss aracılığıyla antropolojiye uygulanmış ve yapısal dilbilim öğeleri mit, din, ideoloji gibi görüngülerle açıklamıştır. Yine bu dönemde Jacques Lacan tarafından Saussure’ün tanımladığı dil öğelerinin Freud’un psikanaliz yöntemiyle ele alındığını görmekteyiz. 1960’lı yıllarda yapısal dilbilimin sosyoloji, epistemoloji gibi sosyal bilimlere uygulama çabaları devam etmiştir. 1970’li yıllarda ise bu algının bireysel ve toplumsal eylemleri nasıl yönlendirdiği ve nasıl tatbik edildiği sorgulanmaya başlanmıştır. İlk evrenin aksine; bilimsel ve nesnel düşünce biçiminin karşıtlığında konumlanan, tarihe ve politikaya ilginin yükseldiği bir dönem olarak beliren disiplinlerarası ikinci evre, post-yapısalcılık adını almaktadır. Bu dönemin en gözde temsilcileri Greimas, Barthes, Derrida, Foucault gibi eleştirmen ve yazın bilimcilerdir (Cevizci, 2010, s. 1225-1250).

Yapısalcılığın kuramsal gelişimi, farklı disiplinlerce yeniden algılanma biçiminin tarihidir, denilebilir. Bu durum yapısalcı yöntemin dilbilim, etnoloji, folklor ve sosyoloji gibi alanlarla birlikte ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Metinlerarasılık, yapısalcılığın temel kavramları olan eşsüremler ve artsüremler, senkronizm ve diyakronizm ile

post-yapısalcılığın tarihe ve disiplinlerarası yaklaşımlara has tavrını kuramsallaştırmış ve metne dayalı geniş bir inceleme alanı oluşturmayı hedeflemiştir.

2. Anlatı ve Zihniyet İlişkisi Bağlamında Belli Başlı Öncüleri ile Metinlerarasılık

Metinlerarasılıkta; “Bir yazar başka bir yazarın metninden parçaları kendi metni bağlamında kaynaştırarak yeniden yazar.” diyor Aktulum, “Her metnin, eski metinlerden aldığı parçaları bir bütün içinde bir araya getirmektedir ve bu durum eski edebî geleneğe bir öykünme olarak görülmektedir.” tespitinde bulunur (Aktulum, 2000, s. 18). “Söylenmemiş söz yoktur.” düsturundan yola çıkan bu yöntemin, yazının yapı unsurlarını hedef aldığı savunulmaktadır. Metinlerarasılığın temel kavramlarından ilki olan metin, sonsuz yazın alanının yansımasıdır. Çeşitli yöntemler kullanılarak bir metnin bağlı olduğu yazınsal gelenek, yazarın üslubuna zemin hazırlayan etkenler, yazarın bakış açısı ve mensubu bulunduğu ekol ile yaşadığı dönemin sosyo-kültürel ve siyasi koşulları yorumlanabilir. Daha doğrusu metnin temel taşıyıcı unsuru olan zihniyet, okuyucu marifetiyle gelecek nesillere taşınabilir.

Yazın kuramcılarının çoğunun iddia ettiği gibi zihniyete dayalı tespitler -kolay olmasa da- ancak ve ancak bilinçli okurun belleğinde zuhur edebilecek bir olgudur. Eleştirmen okurun; “Metinlerarası okuma sırasında, bir metinde, başka metinlere ait izleri bulup çıkarması yetmez, onları yorumlaması, anlamlarını açığa çıkarması gerekir.” (Aktulum, 2000, s. 190). Bu yönüyle bilhassa yeni eleştiride disiplinlerarası bir yöntem olarak var olan metinlerarasılık, okur merkezli bir kuram olan alımlama estetiğine yaklaşmaktadır (Ekiz, 2007, s. 119). Bir diğer önemli konu, yazarın yapıtında yenilediği ve farklı bir şekilde okuruna sunduğu dünya görüşüdür. Yazar, bu sunağı için metin içi unsurları kullanma biçimi ve yazın alanına katkıları ile değerlidir. Sadece kavram taşıyıcısı vasfıyla değil, aynı zamanda Aktulum’un Metinlerarası İlişkiler adlı eserinde de belirttiği şekliyle; “Öznenin belleğiyle, gerçekle ve yazınla kurduğu ilişkinin ortasında yer alır.” (Aktulum, 2000, s. 189). Fakat başta Rus Biçimcileri ve metinlerarasılığın kimi seçkin öncülerinin yazarın metin yaratmadaki etkin rolü konusunda farklı yaklaşımlar ve görüşler öne sürdüğü görülmektedir.

Bir başka boyuttan metinlerarası ilişkiler; kapalı veya açık bir biçimde göndergeler yoluyla bireyin belleği ve toplumsal bellek arasındaki ilişkiyi baz alır. Bir yönüyle göndergeler vasıtasıyla eski yazın geleneğine has uygulamalar, imgeler, motifler yenilenir ve bu bağlamda okuyucu metindeki hâkim düşünceye göre güdümlenebilir. Metinlerarasılığa has kavramların (metin, yazar, eleştirel okur, göstergeler) yazın eleştirmenleri tarafından değişik şekillerde yorumlanması metne yönelik eleştiriyi de geliştirmiş görünmektedir. Bu bağlamda Rus Biçimlerinin etkisi yadsınamaz.

Rus Biçimciliği; Rusya’da (XX. asrın ilk yarısında), 1920’lerde siyasi sebeplerle kapatılan Moskova Dilbilim Çevresi ve Şiirsel Dil Araştırmaları Derneği çevresinde başlayan yazınsal eleştiri akımına verilen addır. Todarov’un Paris’te 1965 yılında bu akımı, Yazın Kuramı adlı çalışmasıyla yeniden güncellediği ve dolayısıyla kuramın teorik temellerinin Fransa’da atıldığı kabul edilmektedir. Yazınsal eleştiri bu süreçte, Saussure’ün dilbilim teorisinin edebiyattaki yansıması olarak bilinen tarihî ve nesnel eleştiriyi esas almaktadır.

Rus Biçimcilerine göre metin iki cepheden incelenmelidir. İlk yazınsal bütünlük içinde eski biçimlerle yeni biçimler arasındaki ilişki sorgulanmalıdır. İkincil olarak ise bu ilişkilerde yazarın/anlatıcının rolü görmezden gelinmeli ve yazının biçimsel konumu önemsenmelidir. Bu bağlamda, geçmiş yapıtlarla bağlantı kurarak daireleşme istidadı

gösteren metnin özü, somut anlamı ve tarihsel önemi dikkate alınmalıdır (Aktulum, 2000, s. 21). Yapısalcılık, bu vasıflarıyla metinlerarasılığı kuramsal yapılanma sürecinde beslemiştir.

Rus Biçimcilerinin yazılarında sıklıkla kullandıkları yapıtların kabaca taklit edilmesi veya dönüştürülmesi anlamına gelen parodi, hem biçimsel bir teknik hem de yazın okulları arasında gerçekleşen diyalektik değişimin bir belirtisi olması bakımından metinlerarasılığa göndermede bulunur (Aktulum, 2000, s. 22, 23). Yapısalcıların bir kısmı işlevsel açıdan parodilerin, belli bir yazınsal ekolü alaya aldığı, bu ekolde vücut bulan yaratıcı dizgeyi ve çağrışım dünyasını yok etmeye yönelik bir eğilim geliştirdiği hususunda birleşirler. Eleştiri kuramına dil çerçevesinden yaklaşanlara göre ise, bir metinde eski bir edebî türe has teknikler, ancak ve ancak alıntılama aracılığıyla yeni bir bağlamda ve söylemde vücut bulduğunda yeni biçimlerin oluşmasına hizmet edebilir. Bu yeni söylemi oluşturan yapı unsurları taklitten bağımsız görülmez (Aktulum, 2000, s. 23).

Yazın eleştirmenleri, metinlerarasılık çözümlemelerinde metin, tür, anlatıcı-yazar ve gelenek mevzularını yapısalcılık bağlamında yorumlamaya gayret etmişler, romanın var oluş süreciyle doğru orantılı olarak gelişen biçimciliğin, türlerin gelişimi hakkındaki iddialarını kuramsal çerçevenin dışında görmemişler ve bu hususu çeşitli cephelerden tenkit etmişlerdir. Edebî metnin özgünlüğünün sanat yaratımı işlevi ile doğru orantılı olarak görülmesi ve yazınsal gösterenin özerkliğinin gündelik ve şiirsel dil karşılığında sorgulanması gerektiğini düşünen Rus Biçimcileri, başta şiir metinleri olmak üzere masal gibi pek çok halk anlatısını yapısal yöntemlerle ele almıştır. Jakobson, Tomaşevski, Eikhenbaum, Propp gibi başlıca temsilcileri ile Rus Biçimciliği, yeni eleştiri ve metinlerarasılığın başlıca öncülerinin esin kaynağı olmuş, öncüler mukayeseli eleştiri, edebiyat ve dilbilim çalışmalarında etkin bir rol oynamıştır.

Metinlerarasılık yönteminin en bilindik fenomenlerinden Mikhail Bakhtin 1895-1975 yılları arasında yaşamış, Rus dil felsefesi uzmanı ve eleştirmenidir. Çalışmaları ile kültürel antropolojiden toplumbilime, imgebilimden iletişim kuramlarına kadar geniş bir yelpazede Bolşevik Devrimi sonrası Rus edebiyatının ilham kaynağı olmuştur (Rızvanoğlu, 2007, s. 28). Kristeva'nın bir sözcenin başka sözcelerle ilişki hâlinde olmadan, belli oranda birbirlerini etkilemeden var olmayacağı görüşü ile şekillenen bu yöntem, Bakhtin'in söyleşimcilik (ing. dialogism) kuramı etrafında kuramsallaşarak Batı literatürüne dâhil edilmiştir (Aktulum, 2000, s. 26). Söyleşimcilik kuramı; yazınsallığın esasını teşkil eden, dilin keyfiyeti bağlamında ortaya çıkan ve anlamlar arasındaki ilişkiye atıfta bulunan çoksesli edebî biçimlerin dinamiğini izleyebilmenin koşulları arasında tarihsel olana bilhassa atıfta bulunur. Bakhtin, Rus Biçimcilerinin ve yapısal dilbilimin öncülerinden Saussure'ün tarih karşılığına, yapısalcıların edebî metni kapalı bir uzam içinde değerlendiren ve eşsüremlili bir algılamayla metni aşırı dizgeleştirme çabalarına karşıdır. Bu karşı çıkış; sadece Rus Biçimcilerinin değil, Kristeva, Barthes, Riffaterre ve benzerlerinin eşsüremlili metinlerarası görüşlerini de eleştirmektedir. Söyleşimciliği metinlerarasılığa yaklaştıran husus, söylemlerin birbirleriyle ilişkilerini zorunlu kılan doğal süreçte aranmalıdır. Bu sürecin ilgi alanlarını daha önce söylenmiş olan, herkesçe bilinen, yerleşik ve kolektif kavramlar veya düşünceler oluşturur. Bakhtin; "Yalnızca Âdem bütünüyle söyleşimci yöntemden ârîdir." diyerek metinlerarasılığı insanlık tarihinin doğal gelişiminin bir parçası olarak değerlendirir (Bakhtin, 1975, s. 102; Aktulum, 2000, s. 27).

Bakhtin'e göre, türlerin oluşumunda kuralların, yapıların ve temaların etkisi bulunmamaktadır. Türler ait olduğu bağlam içinde bir dünya görüşünün, insanın dünyayı yorumlayışının ve dil edinimlerimizin bir biçimidir. Anlatıcı anlayışını sarsan ve analitik yapılara izin veren söyleşimcilik yoluyla eski biçimlerin yerini yenilerinin

almaları sağlanabilir. Çünkü "Belli bir biçimin olduğu her yerde belli bir tür vardır." (Kantar, 2003, s. 12; Bakhtin, 1994, s. 66; Petkova, 2005, s. 99). Denilebilir ki; dile ait her biçim Bakhtin'e göre bir tür olarak değerlendirilmelidir. Dile Kantar, Tür Üzerine Kavramsal Bir Tanımlama Denemesi adlı çalışmasında Bakhtin'in tür ile ilgili düşüncelerini ve sözlü türlerin ortaya çıkış aşamalarını şu şekilde dile getirdiğini ifade eder: "Bakhtin tüm yazılı türlerin sözel türler sayılması gerektiğini varsayar, çünkü dil yaşama somut sözcükler aracılığıyla girer. Yazınsal olmayan biçimleri de kapsayan yazınsal dil ise dilsel göstergelerin oluşturduğu karmaşık, dinamik bir sistemdir." (Kantar, 2003, s. 12; Bakhtin, 1994, s. 63-65). Burada yazın türlerinin efendisi olarak görülen roman, çağımızın şartlarına en uygun olanı, diğer türlere nazaran gelişimini tamamlamamış yani belirli bir biçimsel kalıba oturmamış, bütün türleri özünde dönüştüren ve kendi potasında eriten bir nitelik arz etmektedir.

Bakhtin *Forms of Time and of the Cronotope in the Novel/Roman*'da Zamanın ve Kronotopun Biçimleri adlı çalışmasında çok sesliliğiyle tek boyutlu biçimleri bile dize getiren bir tür olarak romandaki zaman ve mekâna has unsurları kronotop kavramı ile izah eder (Bakhtin, 1981). Edebî türe has teknikler, metindeki zaman ve mekâna ait unsurların olay örgüsüne dokunması sürecini destekler. Metin zamanı, doğal zamandan çeşitli kronotoplarla (rastlantılar, maceralar, çatışmalar, örgüler) birbirinden ayrılır ve bu durum kurgusal yapıya zemin hazırlar (Kantar, 2003, s. 12; Bakhtin, 1981, s. 85). Tarihi olanı ve geleneği ön planda tutan Bakhtin, okur ve yorum konusuna oldukça önem verir. Onun yazın eleştirisine getirdiği katkı, Rus Biçimcileri gibi edebî metni tarihi ve sosyolojik olgulardan azade sadece dilbilim verileriyle incelemenin yetersizliğini ortaya koymasındadır. Bakhtin; edebî türlerdeki söylemlerin bir tür ekseninde kurgulanış biçimlerinin, dilbilim-ötesi adını verdiği bireyler ve nesiller arası iletişim ürünü olan bir yöntemle yani söyleşimcilikle incelenmesini tavsiye eder.

Bakhtin'in çalışmaları bilhassa yapısalcılık ve sonrasında görülen klasik öznenin reddiyesine önemli bir basamaktır. Ona göre yazarın kahramanı ile kurduğu ilişki, ben ve öteki ilişkisi dâhilinde öznenin bir başka özne aracılığıyla kurduğu iletişime gönderme yapmaktadır. Kısacası yazar, kendi değerini öteki olarak kurguladığı kahramanı aracılığıyla belirlemektedir. Bunun yanı sıra etik ve estetik değerlerin temsilcisi olan yazar, kendi öznelliğinin farkına varıp sorumluluk sahibi olmalıdır. Bu yüzden bir ayağı gelecekte diğeri geçmişte uzanan yazar, tıpkı roman gibi gelişmekte ve kendisini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Romanın şekillenmesinde etkin söylemlerden biri olan kahraman söylemi yazarın temel arzu nesnesi olmaktadır. Bakhtin'in gelenek hakkındaki görüşleri dilin kendisi olarak tanımlanan ve pek çok unsura ait izleri içinde barındıran roman türü ve gelişimi ile doğrudan ilgilidir. Romanda geleneğe has unsurlar, -üslup dışında- farklı türlerin teşekkülündeki etkileri ve zihniyet aktarımının bir ifadesi de olabilmeleri açısından özel bir değerlendirmeyi hak etmektedir.

Güldürürken düşündüren türlerin, Batı kültüründeki karnaval geleneğiyle bağlantılarını ortaya koyan Bakhtin; türlerin dönüşümünde edebiyatın karnavallaştırılması kavramını ortaya atar: "Söz konusu türler dünyayı bir karnaval görüntüsüyle ele aldıklarından, yalnızca ciddi iletiler içeren destan ve ağıt gibi resmî söylemin yapıcı unsuru olan tekseslilik niteliğiyle çelişirler." (Aktulum, 2000, s. 35). Ciddi iletiler taşıyan türlerde; yazarlar, gelenek ile metnin biçimsel birliklerini göz ardı eder, tamamen gerçeklik olgusunu temel alan bir söylem alanı yaratırlar.

Batı edebiyatında parodi, hem fikir hayatı hem de dil cephelerinden eserin kime ait olduğu konusunu biçimsel vasıflardan çok metnin söylem boyutlarıyla incelenmesini zorunlu kılar. Bakhtin'e göre bu eserler iki dilli bir söylem alanının ürünüdür ve bu ürün metinlerarasılığın âdeta kendisidir (Aktulum, 2000, s. 39; Bakhtin,

1981, s. 61). Bakhtin, -buna ek olarak- modern çağda Batı edebiyatında bir yandan eski edebî türlere ait biçimlerin yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladığını, yeni tür ve biçimlere yelken açıldığını; bir yandan da eski biçimlerin korunduğunu ama yeni bir söylem alanına işaret eden edebî metinlerin Dostoyevski gibi yazarların elinde farklı bir üslupla şekillendiğini savunur. Edebî biçimler ve türün kanonik keyfiyeti ise metni tek sesli okumayı kolaylaştıran unsurlardır. Tarihi süreçte bir tür modeli olarak tanımlanan roman, çağın yükselen değerlerine göre epik roman, pastoral roman gibi adlandırmalarla görünür olur (Aktulum, 2000).

Klasik döneme has türlerin incelenmesinde kanonik vasıflarından ötürü değişmezlik tamgası taşıyan eski türler, dönemden döneme, eğilimden eğilime ve ekolden ekole çeşitli tali değişimlere uğramış olsalar da sonuçta omurga yapılarından bir şey kaybetmezler. Fakat burada asıl sorun edebiyat eleştirilerinde çok katmanlı, dinamik ve girift bir tür olan romanın gelişim sürecinin sorgulanmasıyla birlikte başlanmış görünmektedir. Bu bağlamın ilk basamağına, romanın epiğe yakınsak tavrı yerleşir. Çünkü epik olanda yüceltilenler belleğe göndermede bulunurken, roman deneyim, bilgi ve pratikle beslenir. Epik malzemenin romana dönüştürülme süreci çok eski bir süreç olmakla birlikte; roman, esas tür olmaya başladığında epistemoloji de hâkim bir disiplin olmaya başlamıştır. Millî, kuşaktan kuşağa aktarılan ve rivayet usulüne dayanan bir söylem olan epik; geneli kucaklar, ferdiyetçilikten uzaklaşır. Mutlak geçmiş ve geleneğe dayalı epik temalar, epik uzamın da ana konusu olur. Anlatıcının ve dinleyicinin içinde bulunduğu zaman, epik uzamı deneyimlemekten uzaktır. Roman ise âdeta şimdiki zamanın keşfidir; ama temel bileşenlerini folklorda ve anlatı geleneğinde biçimlendirmiştir: “Eski zamanlarda diğer köklü türlerin tümü gelişimlerini çoktan tamamlamışlardı, eskimiş neredeyse kemikleşmiş türlerdi. Hepsi de tepeden tırnağa, zamansal hiyerarşi ile uyumluydu. Roman en başından itibaren, zamanın yeni kavramsal izahını barındıran bir tür olarak gelişmişti.” (Bakhtin, 2001, s. 206).

Dilsel-ideolojik merkezileştirmeye dayanan anlatının ve bu merkez kuvvetlerin kaçtığı noktada var olan romanın oluşum evrelerinin incelenmesi, yeni eleştiri açısından zorunludur. Romanın ontolojisi karnaval geleneği ile birlikte hiçbir dil merkezinin bulunmadığı, şairlerin, şövalyelerin ve diğerlerinin bir maske işlevi gördüğü, hiçbir dilin otantiklik, karşı çıkma iddiası taşımadığı halk şarkıları, halk deyişleri, anekdotlardan oluşan fabliaux (koşuklu halk öyküleri) ve schwänke (kaba komedi) edebiyatı ile tanımlanmıştır (Bakhtin, 2001, s. 49). Anlatı burada daha çok var olanı kültürel ve siyasi olarak merkezileştirmeye çalışır. Bu edebî dile muhalefet eden tek olgu diyalojikleşmiş bir heteroglossiadır, yani keskin ve polemige dayalı bir dille ortaya çıkan bir parodidir.² Bu bağlamda; Rönesans'ta ünlü fıkra kahramanı Rabellias'ın mizahın, kültürün, geleneğin, bir parçası olarak değerlendirilmesi, orta çağa ait yeni, özgür, eleştirel bir söylemin parçası olması ve bu sayede dinî/skolastik dönemin parodileşmesine hizmet etmesi önemli bir arketip olarak görülür. Bakhtin'e göre bu durumun ortaya çıkması orta çağda halk kültürünün güçlü bir propaganda aracı olması ve göz ardı edilmesinin imkânsızlığı ile ilgilidir (Bakhtin, 2001, s. 97). Keyifli vakit geçirmek için yaratılan, bayram ve festival mekânlarının ürünü olan parodiler; sadece orta çağ din algısını değil aynı zamanda peri masalları ile hayvan destanlarındaki gerçeküstülükten kaçışa dair yergiler de içermekteydi. Böylelikle eğlenirken düşündürülen yapıtlar, orta çağda gündelik yaşam ile karnaval yaşamı arasında kalmışlığın bir yansıması olarak tanımlanmaktaydı. Rabelaisçi mizah ve bakış açısı, Batı edebiyatı tarihinde bir tür gizli şifre, ait olduğu döneminin olay

² Heteroglossia, epik metinde ve romanda kullanılan dillerin farklılığı ve çeşitliliği anlamına gelmektedir. Bakhtin'e göre; “Yazarın tutumlarını ve fikirlerini yansıtmak için kullanılan dil ile kurmaca veya epikteki tekil karakterler tarafından tanımlanan dil birbirinden ayrılmaktadır.” (Bakhtin, 2001, s. 169).

ve kişilerine referanslar içeren bir kriptogram olarak görüldü (Bakhtin, 2001, s. 83; Rifat, 2008, s. 15, 16). Bu da geleneğe ait unsurların modernizme dâhil olması ve dolayısıyla zihniyetin anlatıcı ve anlatı etkisiyle zamanlararası yolculuğuna bir örnek teşkil etmekteydi.

Metinde yapıya ait unsurların, kolektif belleğin kuşaktan kuşağa aktarılma sürecine nasıl yardım ve yataklık ettiği, metnin yaratıldığı ortamdan bağımsız düşünülme-yen okuyucu belleği ve çağın gerçekleri arasında nasıl bir şifre ağı oluşturduğu meselesi Bakhtin'in söyleşimciliği aracılığı ile metinlerarasılığın ana konusu olmaktadır. Yazın bilime, göstergebilime ve toplumbilimine katkıları tartışılmaz olan bu çalışmaların ilim âlemine tanıtılmasında J. Kristeva'nın katkısı tartışılmazdır.

1960'lı yılların başında Barthes danışmanlığında doktorasını tamamlayan Kristeva, *Tel Quel* dergisindeki yazılarında Freud, Marx, Lacan etkisinde kalmış, akademide söylem çözümlemeleri alanında özgün yorumlarıyla iz bırakmıştır (Rızvanoğlu, 2007, s. 95). Metinlerarası kavramının yaratıcısı olarak bilinen Kristeva, *Séméiotiké-Recherches pour une sémanalyse/Göstergebilim, Bir Anlam Analizi İçin Araştırma* (1969) adlı eserinde, Rus eleştirmen Bakhtin'in söyleşimcilik kuramını geliştirmiştir. Bakhtin'in çalışmalarının Fransa'da yeniden gündeme gelmesiyle söyleşimcilik kuramı, metinlerarasılık adıyla Batı yazın ve eleştiri tarihine dâhil edilmiştir. "Her metin bir alıntılar mozayigi gibi oluşur, her metin kendi içinde başka bir metnin eritilmesi ve dönüştürülmesidir." şeklindeki tanımlamalarıyla metinlerarasılık yaklaşımını özetleyen Kristeva, metni eşsüremlî bir dil kurgusu olarak görmektedir. (Aktulum, 2000, s. 41). Bu bağlamda Bakhtin'in dinleyici ve anlatıcı/yazarın ortak ürünü olarak betimlediği ve geçmiş metinlerin çağrışımları şeklinde ifade ettiği anlatıyı, işlevsel boyutlarıyla izah etmiştir. Ona göre metnin asıl görevi, gösterenleri dağıtarak yeni bir bağlamla üretmektir.

Kristeva metin diline eşsüremlî bir tavır geliştirmesiyle Rus Biçimcilerine yaklaşmaktadır. Çoksesli ve çok anlamlı metin, metinlerarasılığın ve yazınsallığın en önemli sonucu olarak görülmelidir. Metinlerarasılık; "Metnin bir önceki metni yinelemesi değil, sonsuz bir süreç, metinsel bir devinimdir. Metinlerarasılık başka metinlere ait unsurları taklit etmek ya da onları olduğu gibi yeni bir metne sokmak işlemi değil; bir yer ya da bağlam değiştirme, eklemleme işlemidir." (Aktulum, 2000, s. 43). Böylelikle bir başka metinden alınan sözceler yeni metnin bünyesinde harmanlanır. Kristeva'nın metinlerarası yöntemi; sonsuz bir metin alanı içinde önceki ve çağdaş sözcelerin çoğu zaman biçim değiştirerek, yani dönüşüme uğrayarak bir konumdan başka bir konuma geçtiği, eski metinlerin bir bütün oluşturacak şekilde bir araya getirilerek yeniden yazıldığı sonucunu doğurur. (Aktulum, 2000, s. 45). Böylelikle Kristeva'nın, Bakhtin'in sözcü kuramına ve Rus Biçimcilerinin temel teorilerine bağlı kaldığı söylenebilir.

Kristeva, eşsüremlî düzlemde, anlatıyı dizim bilimsel açıdan kesitlerin düzenlenişi, olayların sıralanışı ve eyleyenler olgusu üzerinden incelerken; art süremlî olarak Chomsky'nin üretici-dönüşümsel dil algılamasına bağlı çizgisellikten uzak değerlendirilmesi gerektiğini düşünür. Bu eksende metnin, tarihî ve toplumsal boyutlarıyla okunmasının önemli olduğunu iddia eder. Metnin tarihî ve sosyolojik verilerle okunması düşünyapıbirim olarak tanımlanır. Kristeva'nın temel ilgisi, kültür ile metin arasındaki ilişkidir. Kültürü evrensel ve genel bir metin olarak görür ve bir metin ancak ait olduğu etnolojik bağlam içinde anlam kazanabilir (Alkier, 2009, s. 4).

Artsüremlî dönüşüm kavramını benimsemek edebî söylemde metinlerarasılığın varlığını kabul etmek anlamına gelmektedir. Bu, metinlerin dönüştürülerek yeni anlatıların üretimine olanak sağlamaktadır. Ortaya çıkan yeni anlatı, hem kendi çağındaki hem de geçmiş zamanlarda yazılan metinlerle ilişkilendirilerek söylem çözümlemesinin ve dolayısıyla metinlerarasılığın malzemesi olur. Bu noktada Kristeva'nın bakış açısı

oldukça önemlidir. Metinlerarası dönüşümler içerisinde saray şiirinde yüceltilen, âdeta erkekle özdeşleşen kadın imgesinin silindiği (pikaresk romanda ve Rabelias'ta da görüldüğü gibi) yerine kötü ve büyücü kadın kimliğinin geliştiğine dair örnekleri, çalışmalarında tarihsel bellek akışının ispatı olarak gösterir (Aktulum, 2000, s. 53, 54). Kristeva, metinlerarasılığın kurucusu ve kuramsal zeminin hazırlayıcısı olmakla birlikte teorinin temel dayanaklarının oluşumunda Barthes'in etkisinden kurtulamaz.

Roland Barthes, 20. asrın Fransız felsefe ve edebiyatında özgün bir yere sahiptir (Rızvanoğlu, 2007, s. 108). Kimilerine göre kültürel öğelere dizgisel yaklaşımıyla bir yapısalcı, kimilerine göre de bir göstergebilimcidir. Barthes; eleştirel okumanın, okuyucunun metinden alabileceği haz ilkesinin savunucusu ve yapısalcı yazın biliminin kurucusudur.³ Avangard yazının öncüsü olarak Barthes'in yazın eleştirisi tarihine getirdiği en değerli katkı, Jonattan Culler tarafından şu şekilde dile getirilmektedir: "Fransız eleştirmenler Alain Robbe-Grillet ile yeni roman (fr. nouveau roman) akımını ve uygulayıcılarının eserlerini -ayırt edilebilir bir olay örgüsü ya da karakterler olmaksızın ilerleyen, kafa karıştırıcı betimlemeler içerdikleri gerekçesiyle- okunamaz diyerek eleştirdiğinde, Barthes kendi geleceğini de ipotek altına alarak bu romanları yalnız övmekle kalmadı, aynı zamanda bunların edebiyatın varlık sebebine dair okur beklentisini karşılayan iyi birer araçlar olduğunu iddia etti. Geleneksel dizgelere ve anlaşılabilirlik biçimlerine uyan okunabilir eserler karşısında yazılabilir terimini ortaya attı." (Culler, 2008, s. 11). Onun metin kavramına getirdiği bu yaklaşım, "Bir metin, Tanrı konumundaki bir yazarın mesajının salındığı bir sözcük dizisi değildir; özgün olmayan ve çatışma ürünü olan çeşitli yazıların çok boyutlu bir uzamıdır." sözleriyle daha da anlaşılır olmaktadır (Culler, 2008, s. 11, 12; Barthes, 2009).

Barthes'in gelenekle savaşı, Flaubert'in burjuva düşünce tarzına karşı Marksistlerin sahte nosyon ve Sartre savunucularının kötü inanç kavramı ile suçladıkları klasik edebiyata yöneliktir. Burada yazar, metin üreticisi olarak görüldüğünden ikinci savaşı şu şekilde ilan edecektir: "Okurun doğumu, yazarın ölümü pahasına gerçekleştirilecektir." (Kolcu, 2008, s. 131; Rosenau, 1998, s. 55). Sontag'a göre, savaş sonrası süreçte Barthes'in, Sartre'in ahlakçılığının gölgesinde edebiyata dair manifestoları (Yazının Sıfır Derecesi gibi), burjuva kavminin putlarını yeren paradigmaları (Mitolojiler gibi) ve geleneğe karşıt geliştirdiği fikirleri bu eleştirel yöneliminin bir sonucudur (Sontag, 1997, s. 90). Kristeva'nın da metin tanımlamalarını büyük oranda besleyen Barthes, anlamın metinden çıkarılabilecek bir husus olduğunu söyler ve açık metin kavramını öne sürer. Böylelikle eski metin ile postmodern metin ayrımı kendilik kavramından sıyrılır.

Dönemden döneme, okurdan okura, uygulayıcıdan uygulayıcıya değişen ve anlatı kavramının eski tanımlamalarından uzak bir şekilde tarihî seyrini sürdüren metinlerarasılık; Barthes'in nezdinde de aslında pek anlaşılır değildir. Barthes'in yazın

³ Roland Barthes, 1915 yılında Fransa'da Protestan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1934 yılında eğitimini tamamlamış, tüberküloz nedeniyle 1939 yılında askerlikten muaf tutulmuştur. 1940'lı yıllarda Satre'in ve Marx'ın en ateşli savunucusu olmuştur. 1946-1962 yıllarında mesleki istikrarsızlık olarak tanımlanan ve kısa vadeli işlerde hayatını kısıtlı bir şekilde yoksulluğun ellerine teslim ettiği dönemde; hayatının bir kısmında Greimas ile Mısır'da çalışmış, Fransa'ya döndüğünde başta sözlükbilim olmak üzere, yazınsal eleştiri ve çağdaş kültür incelemelerinin merkezine oturtulan Mitolojiler/Mythologies adlı eserini yayınlamıştır. 1965 yılında Sorbonne'lu Profesör Raymond Richard'ın Yeni Eleştiri mi yoksa Şarlatanlık mı? başlıklı yazısıyla önce akademi dünyasının sonrasında da Fransız basının radikal suçlamalarına maruz kalmıştır. 1965'li yıllarda eskiler ve modernler tartışması hâline gelen bu durum, Barthes'e kötü bir şöhret kazandırmış olsa da söz konusu yıllarda Lévi-Strauss, Michel Foucault, Lacan ile birlikte Paris'teki ününü yapısalcı yazın biliminin öncüsü olarak sağlamış bir zemine yerleştirmiştir. Culler'e göre Barthes'in çağdaşlarından farkı geleneksel yazınsal değerlerin savunucusu olması ve psikanalizci olmayan başküramcı vasfında aranmalıdır (Culler, 2008, s. 19-24).

eleştirisine getirdiği yaklaşımlar, yaratıcı evrenin fenomenolojiye göre betimlenmesi, dizgelerin yapısal çözümlenmesi, yapıtların yorumlanmasında çağdaş bir dil kullanımı üzerine konuşlanır (Culler 2008, s. 53). Böylelikle metin önceki söylemlerle örülme ve sonuçta kültürle birebir örten bir şekilde ilişkili olmaktadır. Bu örtülü söylemin açılması için açıkça biçim ve yazınsallığın temeli olan söz ayrımlarına da ayrıca değinilmelidir (Barthes, 2009).

Aktulum'un; "Barthes de Kristeva gibi özne (yazar) kavramına ve okura değinmez. Metni, yazar ve okuyucusu arasındaki ilişkiden doğan bir unsur olarak değil, bir metnin başka metinlerle kesiştiği bir alan olarak görür." (Aktulum, 2000, s. 59) görüşüne müteakip Culler, Barthes'in metni zihinsel aktarımda yeniden işleyen bir devinim olarak gördüğünü ifade eder (Culler, 2008). Bununla birlikte; "Metin kuramı okuma özgürlüğünün önündeki bütün sınırları kaldırır (geçmişteki bir eserin okuyucusuna tamamen modern bir bakış açısı vererek) ama aynı zamanda okuma-yazmanın üretken değişkenliğinde büyük ölçüde direnir." diyerek eleştirel okuyucuyu, metin üreticisi olarak tanımlamaktadır (Culler, 2008, s. 136). Buradan yola çıkılarak; Barthes'le birlikte okur, metin ve zihinsel paylaşımın ayrılmaz bir parçası görülmektedir, denilebilir.

Biçim ve göstergeye dayalı bir algılamayla metne yaklaşan Riffaterre, okurun metinlerarası anlamı yakalama hususundaki etkin rolüne değinir ve alımlama kuramı çerçevesinde metnin değerinin okur tarafından belirlendiğini ve okurun anlatı belleğinde yeniden beliren metinler toplamı arasındaki ilişkileri nasıl kurduğunu izah etmeye çalışır (Aktulum, 2000, s. 60). Bu yönleriyle Bakhtin, Kristeva ve Barthes'ten ve diğerlerinden ayrılmaktadır.

Riffaterre'e göre metinlerarasılık tanımı şu şekildedir: "Metinlerarasılık, okurun kendinden önce ya da sonra gelen bir yapıtta başka yapıtlar arasındaki ilişkileri algılamasıdır. Öteki yapıtlar ilk yapıtın metinlerarası göndergesini oluştururlar. Bu ilişkilerin algılanması öyleyse bir yapıtın yazınsallığının temel unsurlarından birisidir." (Aktulum, 2000, s. 61). Metnin okunmaya başladığı andan itibaren bellek çağrışımlarıyla bağdaştırılması gerektiğini ifade eden Riffaterre, metnin anlamının ve dolayısıyla çözümlenmesinin anahtarının okurda olduğunu bildirir. Yazınsallığın bir ölçütü olarak görülen metni, metinselliğin temel esaslarını tartışarak okumanın estetik ve bilişsel olmak üzere iki temel düzeyi olduğunu savunur. Her iki düzeyde de okur, metin ve geleneğin bağlı olduğu kültür evreninden bağımsız değildir. Ayrıca metne has göstergelerin saptanabilirliği ve bilinebilirliği tartışmaları çerçevesinde eski metinlerdeki göstergeleri yeteri derecede bilemeyen okur, metindeki izlerin araştırılmasını sağlayacak bir anlamlandırma eyleminde bulunur. Metinde yer alan, daha doğrusu okuru karanlıkta bırakan, unsurları araştırmaya iten kör noktalar, Riffaterre'e göre gramatik aykırılıklar olarak adlandırılır. Bu aykırılıklar, metindeki biçimsel, sözdizimsel ve anlamsal dizgelerin âdeta bir başkaldırısıdır. Bu manifesto sıradan ve zorunlu olmak üzere iki türden metinlerarası çözümlenmeye zemin hazırlar (Aktulum, 2000, s. 65-67; Riffaterre, 1994, s. 779-788). Gramatik aykırılıklardan yola çıkarak çağa uygun izleri kültürel birikimlerin işareti olarak gören Riffaterre, okuma eyleminde metinde gizli saklı duran anlamın başka anlamları; kültürel alt yapıyı tetikleyen unsurların ise sonsuz bir bilgi alanına kapı araladığı görüşündedir. Bu durumda metinlerarasılığın varlık alanı olan metin ve metin ötesi kavramlarının analizi zorunlu olmaktadır. Riffaterre, metinler arası ilişkinin işlevsel boyut kazanabilmesi ve bir nitelik kazanması için, metinden metin ötesine (ve geriye) okuma yapma görevinin eleştirel okura düştüğünü ikna edici bir şekilde ortaya koyar (Worton, 1986, s. 18).

Jenny, kendinden önceki kuramcılarının temel görüşlerinden çok ayrı olmamakla birlikte etkileşim kavramını, bilinçli okumanın ön koşullarından biri olarak görmesi ile diğer kuramcılardan ayrılır. Metnin kendinden önceki metinlerle kavranabileceği görüşü ekseninde, metin-dışı unsurların da araştırılması gerektiğini savunur. Kısaca, bir metnin başka metinlerle ilişkisinin; taklit, parodi, alıntı, montaj, gizli alıntı vb. biçimlerle kurulabileceği düşüncesini öne sürer (Aktulum, 2000, s. 73). Metni, sadece yapı birimlerinden ibaret değil, kendinden önce var olan metinlerle ve konuşma dili gibi güncel unsurlardan etkilenen çoksesli bir alan olarak betimler. Ona göre metinlerarasılık, çok sayıda metnin, bir ana metin ile dönüştürülmesi ve benzeştirilmesi işi olarak tanımlanmalıdır (Aktulum, 2000, s. 73; Jenny, 1976, s. 262). Aynı zamanda metinlerarası ilişki; bir yapıt ile başka bir yazınsal söylem türüne ait yapıt arasında kurulabilmekte ve bu da Kristeva'nın bağlam değiştirme adını verdiği göstergesel dizge geçişi ile mümkün olmaktadır (Aktulum, 2000, s. 75-77). Jenny, metinlerarası kesitin uğradığı dönüşümleri de çalışmalarında tasnif etmiştir. Böylelikle onunla başlayan eleştirel yazın incelemesinde metinlerarasılık bir yöntem olarak eski ile yeni metin arasındaki yapısal bağlantılar üzerinden bir terminoloji yaratmayı başarmıştır. Buna rağmen kuramcılar ilk metnin varlığını ve metinlerin birbirine göre konumlarını sorgulamayı ihmal etmemek gerektiğinin farkına varmışlardır.

Bir önceki kuramcılar gibi, Genette de metinlerarasılığı, yazınsallığın temeli olarak görmektedir. Genette'in diğer kuramcılardan farkı ise, metinlerarasılık terminolojisini belirgin bir kalıp içinde izah etmesidir. Ona göre metinlerarasılık, "Her özgün metnin bağlı olduğu genel ya da aşkın söylem türleri, sözcelem biçimleri, yazınsal türler vb.dir." (Aktulum, 2000, s. 82). Bu ekseninde metinsel aşkınlık kavramı metinlerarasılığı; açık ya da kapalı bir biçimde bir metnin öteki metinlerle ilişkisi temelinde gelişen ve öteki metinleri aşan, onu yazınsallık alanına taşıyan üst-dil unsurlarının tamamını ihtiva eder. Bu durumda adı geçen terim, metinlerarasılığı da içine alan geniş bir alana yayılır. Genette, "Bir metin ile başka bir metin arasındaki ilişkiyi anlamak için yüksek bir zekaya sahip olunması gerekir." görüşündedir ve bu durum okurun işini kolaylaştırmak için metinlerarası ilişkinin kategorize edilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarır (Mirenayat-Soofastaei, 2015, s. 534, 536).

Riffaterre gibi yöntemin yorum boyutuyla ilgilenmekten çok, yapısalcı bir tavırla metinlerin birbirlerine göre konumlarını sorgulamış, metinsel aşkınlık tiplerini belirlemiş; metin tiplerinin ana metinle (hypertexte) veya alt metinlerle (hypotexte) ilişkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Çok kesin sınırlarla ayrılmış olmasa da sonsuz sayıda metin alışverişini belirli bir kalıba oturtmaya çalışan Genette, Riffaterre'in alımlama yöntemini ve Bakhtin'in metinde yer aldığını söylediği toplumsal işlev boyutunu dışlayan bir tavır geliştirmiş görünmektedir. Riffaterre'in farkı ise; okuyucunun okuduğunu anlamlandırma sürecinde ortaya çıkan yorumlayıcı dürtünün, mimesis⁴ düzeyinde kültürel bir fikre, duyguya ve dilbilgisel gönderime işaret etmesidir (Bjornson, 2012, s.13).

Jean Ricardou metinlerarasılığı, bir yazarın kendi eserlerindeki metinlerarası ilişkiler (kısıtlı metinlerarasılık) ve farklı yazarların metinleri arasındaki ilişkiler (genel metinlerarasılık) olmak üzere ikiye ayırır. Aynı zamanda bir metnin kendisiyle ilişkisi ve başka metinlerle ilişkisi olmak üzere iki farklı ayırmadan da söz eder. Bunun üzerine metinlerarası ilişki içinde gördüğü edebî metinleri; aynı imza sahibine ait olan metinler, farklı imza sahiplerinin aynı kitapta toplanan metinleri, bir metinde ismiyle çağrıştırılan metinler ve herhangi bir bağlama ait olmayan önceki metin tipleriyle yoğun metinlerarası

⁴ Aristoteles'in Poetika adlı eserinde, sanatın temel işlevlerinden biri olarak ele alınan mimesis sanat eserlerinin doğal dünyayı taklit etmesi ve bu taklit yoluyla bir anlam alanı sağlaması ile ilgilidir (Aristoteles, 2012).

ilişkileri olan metinler şekilde tasnif eder (Aktulum, 2000, s. 89, 90). Ricardou için, dil ve onunla birlikte edebiyat, nihayetinde fiziksel dünyayla materyalist ve formalist bir ilişkiye sahip olmalıdır (Fowler, 2006, s. 9). Böylelikle yapı unsurları tekrar metin ve okurun üzerinde bir anlam kazanır.

Metinlerarasılık, Rus Biçimcilerinin yapıtı başka yapıtlarla ilişkilendirerek ele alma düşüncesi etrafında şekillenen; Bakhtin'in söylem çözümlemesinden yola çıkılarak ortaya konulmuş bir yöntem ve kuramdır. Kristeva'nın eleğinde bir alıntılar dönüşümü olarak betimlenen metin, anlatı üretim sürecine dâhil edilerek tanımlanır. Riffaterre, bir okuma etkinliği etrafında alımlama estetiğine paralel bir şekilde yöntemi yeniden yorumlar. Jenny, ise metnin başka metinler olmadan okunamayacağını, ana-metin, alt-metin gibi kavramlarla ele alınabileceğini ve pragmatik bir bakış açısıyla çözümlenebileceğini savunur (Aktulum, 2000, s. 91, 92). Metinsel ilişki biçimlerini şair ile öncül arasındaki varsayımsal bağlara indirgeyen Harold Bloom ve Saussure'ün dilbiliminin etkisinde şekillenen post-yapısalcılık ile metinlerarasılık yazılarının kaynağı *Tel Quel* dergisinin kurucusu Philippe Sollers gibi uzmanlar da bu alanın gelişimine destek olmuşlardır (Bjornson, 2012, s. 13, 14).

Okur, yazar ve metin ekseninde izah etmeye çalıştığımız belli başlı kuramcılarının hemen hepsinin ortak noktası; bir kaynak eleştirisi veya karşılaştırmalı edebiyat bilimi yöntemi olarak tanımlanan metinlerarasılığı, yazınsallığın ölçütü olarak görmeleri, retorik ve kültürel kodlar gibi dilin edebî unsurları ile ilişkilendirmeleridir. Öncüler elinde teşekkül eden metinlerarası eleştirinin ana konusu toplumsal gelenek kavramına değil, yazınsal gelenek kavramı ve ideolojisine yöneliktir. Yöntemin temel unsurları, kavramları ve hatta tanımları hususunda ortak bir tavır geliştirilememiş olması edebî eleştiride güncel bir sorun olarak ortadadır.

3. Folklor ve Bellek Aktarımı

Bellek ve anlatı bağlamında folklor; kültürün belirli temsilciler tarafından ve toplumsal sözleşmeye uygun bir şekilde gelecek kuşaklara taşınması özelliği dolayısıyla metinlerarasılığın temel hareket noktalarıyla birleşmektedir. "Metinlerarasılık bir yaklaşım olarak ele alınmaya başladıktan sonra edebiyatta özgünlük ve yaratıcılık kavramlarının ölçütleri yeniden sorgulanmaya başlamış ve kendinden daha önce yazılmış ya da anlatılmış metinlerden etkilenmeyen saf bir metnin bulunamayacağı düşüncesine varılmıştır." (Kurtuluş, 2009, s. 62, 63). Saf metin veya ilk anlatı arayışı bizleri modern edebiyat malzemesinin folklor ve gelenekle etkileşimini, bu iki sahanın toplumsal bellekle olan bağlantısını ve kültürel iletişimdeki yerini sorgulamaya yönelik bir tavrın geliştirilip geliştirilemeyeceği üzerinden düşünmeye zorlamaktadır.

Kültürel kodların aktarımı sürecinde toplumsal ve kültürel belleğin işlevinin koruma dışında bir eleme olduğu üzerine birtakım tespitlerde bulunan Umberto Eco, *Entretiens sur la fin des temps/Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler* adlı çalışmasında belleği şu şekilde tanımlar: "Bellek olmaksızın yaşam sürdürülemez. Başınıza güçlü bir darbe ile vurulursa ve beyninizde belleği yönlendiren bölgeler bundan zarar görürse kimliğinizi yitirirsiniz. Toplumlar da aynı gerekçelerle zihinsel aktarımın korunmasına bel bağlamıştır. Örneğin; akşam bir ağacın altında kabilenin en yaşlısı halk söylencelerini genç kuşaklara aktarırken hitap ettiği topluluğa kimliğini koruması yönünde bir aktarımda bulunur. Her uygarlık, büyük bir ozanın kurucu söylene oluşturmasıyla kimliğinin farkına varır. Ve bir toplumda herhangi bir sansür belleğin bir bölümünü silerse, toplum kimlik bunalımına düşer." (Eco, 2001, s. 213-214). Böylelikle belleğin aktarımında belli başlı iki unsur öne çıkar. İlki süzme, ikincisi ise genelleştirme. Genelleştirme ve soyutlama, bellek hamallığını engeller: "Belleğin gerçek anlamda

ayıklanması, mevsimlerin ve kuşakların ritmini izler, nelerin korunması gerektiğini bütün toplum tartışır ve sonuçta kararı yine toplum verir.” (Eco, 2001, s. 220, 221). Kuşkusuz bu ayıklama sürecinde bellek taşıyıcılarının yani anlatıcıların katkısı büyüktür.

Rivâyet geleneğinde; kültürel aktarım ortamı, yazarın/anlatıcının metni oluşturmaktaki amacı, tasarrufları ve sözlü kaynaktan ne derecede faydalandığı ile yazılı kültürün hangi öğelerinden etkilendiği konusu yeniden sorgulanmalıdır. “Bu bağlamda Ong’un sözün öyküleme psikodinamiğinin gerektirdiği eski işlemleri taklit eden bilinçli düzenlemeler şeklinde tanımladığı sanat destanları akla gelmektedir. Ong, destanların temelde sözlü kültürün ürünü olan bir sanat olduğunu, sanat destanlarının ise asıl destanları taklit eden yapay düzenlemeler olduğunu ifade eder. Ona göre destanlar, yazılı kültürde taklit edilmesi ile inandırıcılığını ve sözlü niteliklerini kökten yitirmiştir.” (Korkmaz, 2009, s. 61; Ong, 2003, s. 186). Halk edebiyatı verimleri sözlü kültür ortamında doğan bir tarihî vakayı veya olayı taklit, anırtırma gibi metinlerarası ilişkilerle yazılı ve elektronik kültüre taşıyabilmiş, çağa ayak uydurmuş metinlerdir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, gelenekte değişimine izin verilen ve verilmeyen unsurların neler olduğunun tespit edilmesi ile ilgilidir.

Sözlü gelenek dilin ve kültürün evriminde modern dönemlerle modern öncesi dönemler arasındaki kesişim noktasını belirleyen önemli bir kilit unsurdur. Gelenek taşıyıcılarının söylem pratikleri, türlerin yapılandırılmasındaki biçimsel, ideolojik ve radikal entegrasyonlar metinlerarası ilişkilere hizmet etmektedir (Baumann, 2008, s. 116). Bununla birlikte geleneğe ait bir unsurun yeniden üretiminde metnin söylem mekânı ve mekâna bağlı diğer unsurlar yani bağlamı da değer kazanmaktadır. Aynı şekilde Susan Stewart’ın *Nonsense: Aspects of Intertextuality in Folklore and Literature/Absürt Edebiyat: Folklor ve Edebiyatta Metinlerarasılığın Yönleri*⁵ adlı eserinde; metinlerarasılık, sağduyu ve fiksiyon ilişkisini derinlemesine ortaya koyan bir terim şeklinde tanımlanır; sonrasında bu terimin sınırlılıkları, muhtevası izah edilir ve sosyal olaylara metin, metinlere de sosyal olay olarak bakılabileceği iddiasında bulunulur (Stewart, 1978, s. 13). Böylece metin ve zihniyet aktarımının temel unsuru olan toplumsal algı ve güdülenme mekanizmasının merkezine taşınır.

Türk edebiyatında; narratif türlerin retoriksel dönüşümü, metinlerarasılık kuralları dâhilinde bu hususa örnek olarak gösterilebilir. Bu türler, başka milletlerin edebî söylem biçimlerinden ve elbette kendi öz anlatı geleneğimize aldıkları muhtevaları ait oldukları asrın gereklerine, toplumun beklentilerine ve şartlarına uygun olarak kendi içinde dönüştürmüş; buna karşın geleneğe bağlı unsurları metne adapte ederek gelecek kuşaklara anlatıcı üzerinden taşımaya devam etmişlerdir. “Geleneksel anlatının biçimsel ya da içeriksel olarak gerektirdiği her unsuru metinlerarasılık ilişkisi olarak görmek doğru bir yaklaşım oluşturmamaktadır.” görüşünün aksine Susan Stewart ve Baumann meseleye farklı bir boyuttan yaklaşmaktadır (Özay, 2009, s. 12). Gelenek ve geleneğe bağlı bütün unsurlar her hâlükarda bir söylemin ve zihniyetin ürünü oldukları için zaman içinde biçimsel veya zihinsel olarak dönüşerek bir toplum sözleşmesi hâlinde metinlerarası ilişkinin hizmetine girebilmektedir. Aynı şekilde değişmeyen kavramlar, kalıplar ise anlatı icrasında gelecek kuşaklara yinelenerek aktarılmaktadır.

Toplumsal iletişimin ve bu iletişim ekseninde oluşan esneklik ve etkileşime açık olma (uyumlulaştırma, terkipleştirme) faktörleri kültürün gelişim çağları içinde değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Dursun Yıldırım’ın, *Tarihî Süreç İçinde İletişim*

⁵ Absürt edebiyat (ing. nonsense literature); genellikle mantık dışı, saçma veya rastgele unsurları içeren edebî eserleri tanımlar. Gelenekselliği ve gerçekliği aşarak komik veya tuhaf bir etki yaratmayı amaçlar. Bu edebiyatın ürünleri daha çok çocuk kitaplarında, şiirlerde, hikâyelerde ve görsel sanat formlarında görülür (Ede, 1987).

Odakları Ağları ve İşlevleri (XIII.-XX. Yüzyıllar Aralığı Türkiye) adlı makalesinde geleneğin, bir nevi iletişim teması etrafında teşekkül eden metinlerarasılık ve göstergelerarasılık cephesinden yerini açıklar boyuttadır: “Süreklilik açısından bu iki önemli yetenek doğru, yerinde ve gerekli zihni yaratıcılık ve dikkat içinde yeniden harekete geçirilirse, bizi yeni geleceğin yaratıcı öncülerine dönüştürebilir. Böylece taklit ve tüketimden uzaklaşıp yaratıcı, üretici ve evrensel bir olguya dönüşerek katkıda bulunabilir. Tabii bu sorun, medeniyet kavramı ve algısı ile ilgili görülmektedir. Hiç şüphesiz, iletişim ve onun kapsamına giren ilgili mütemmimler, Türk medeniyeti içinde var olmaları ve gelişiminde işlev yüklenmiş olmaları nedeniyle ele alınmaktadır.” (Yıldırım, 1998, s. 328). Bu tespitler neticesinde folklor metinleri özelinde süreklilik ve süreksizlik ilkeleri ve fonksiyonları tartışmaya açılması gereken konular olmaktadır.

Toplumsal deneyimlerin ve öznelerin şekillenmesinde belirleyici bir role sahip olan söylemin ve söylem biçimlerinin önemi, yeni eleştiride giderek artan bir ilgiyle karşılanmaktadır. Dilin pratik kullanımına artan ilgi, filolojik göstergelerin ve ideolojinin toplumsal iletişimdeki rolünü daha da belirgin hâle getirmektedir. İdeoloji, dil sistemi içinde anlam kazanır ve bu sayede söylemin ve edebiyatın içeriğine sızar. Metinler aracılığıyla gelecek nesillere aktarılan ideoloji, toplumsal edimlerin iletişime dayalı bir öğretisi olarak işlev görür. Bu bağlamda, dilin ve söylemin toplumsal yapı üzerindeki etkisi, ideolojinin iletişim aracı olarak nasıl kullanıldığını ve toplumsal deneyimlerdeki işlevini kavramak adına önemlidir.

Kuşaklar arası iletişim en çok geleneğin, kültürün içinde anlam kazanır ve kimi zaman iktidarın hizmetine girer. Halil İnalçık, Şair ve Patron adlı eserinde Osmanlı sultanlarının edebî meclislerinde hem şair hem de hakem rolünü üstlendiği ve şairlerin iktidar ile geliştirdiği sosyal ilişkilerin temelini oluşturan patrimoniyal prensibi şu şekilde örneklediğini görmekteyiz: “Bir kelime ile belli bir sanat zevki ve anlayışına sahip patronun himâyesi altında sanatkâr, ona göre eser vermeye özenirdi. Muhteşem Süleyman döneminde Osmanlı klasik kültürü yüksek sanat eserleri vermişse, bunda bu padişahın yüksek sanat anlayışının önemli bir payı vardır. Hattâ diyebiliriz ki, sanat ve bilim eserinin kalitesini ve sanatkârın şöhretini, çok kez hükümdar belirlerdi. Bir eserin makbul ve mu’teber olması her şeyden önce sultanın iltifatına bağlı idi... Sultanu’ş-Şu’arâ seçilmek, in’âm almak için şairin ilkin şu’arâ meclisine çağrılması, sultana bir kasîde sunması, takdir edilip bağışa layık görülmesi gerekli idi.” (İnalçık, 2010, s. 15, 16). Bu görüşlerden yola çıkarak edebî geleneği sürükleyen metnin yaratıcısını etkileyen pek çok sosyolojik, dinî, siyasi ve ideolojik etmen olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Folklorun halkın, yaşamı hakkındaki izahı olmakla birlikte dinamik ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir süreç olduğunu ifade eden Toelken, *The Dynamics of Folklore/Folklor Dinamikleri* adlı eserinde folklor çalışmalarının değerini şu sözleriyle anlamlandırmaktadır: “Halk bilimini zaman ve mekânda dinamik olarak mübadele edilen geleneğe dayalı iletişim birimleri olarak nitelendirebiliriz. Burada gelenek geçmişten gelen bir tür durağan ve değişmez bir güç olarak değil de performansı sergileyen kişiye kendi kişisel zevk ve yeteneklerinden daha çok etki eden, önceden var olan, kültüre özgü unsurlar ve seçimler olarak tanımlanır. Geleneğin; içerik ve üslup bakımından performansı sergileyen kişi tarafından aktarıldığını ve onun tarafından icat edilmediğini kabul ederiz. Diğer taraftan performans sırasında sanatçının özgün yaratıcı kabiliyetleri son derece değerlidir ve bunu güçlü bir şekilde işlemesi beklenir. Halk bilimi, biçim ve içerik yönünden tekrarlanabilecek ama performansta değişebilecek kadar dolaşımda olan gündelik ifadelerden oluşmaktadır.” (Toelken, 1979, s. 32). Dolayısıyla doğası gereği metinlerarasılık, anlatı geleneğinin içinde yer alabilmektedir.

Dil her şekilde folklor gibi bireylerin üstünde, gizil bir güce sahip, yenilenen ve sürekliliğe sahip bir olgudur. Roman Jakobson'a göre, "Dildeki (ya da folklordaki) bu bireysel yenileştirmeler, topluluğun gereksinimlerini karşılar ve dilin (ya da folklorun) düzenli evrimini önceden kavradıkları ölçüde bütününe içine katılırlar ve dil olguları (ya da folklor yapısının öğeleri) durumuna gelirler." (Jakobson, 1990, s. 47,48). Jakobson toplumun onayladığı ve evrensel olarak geçerli kabul edilen dille ilgili bireysel değişikliklerin yine bireysel çelmeler olduğunu ifade eder; folklorun dil adı verilen ortaklaşa yaratım düzleminde bir yorum olduğunu söyler ve modern folklorun ilkörnek çalışmalarında daha çok malzemeyi dönüştürme ve yeniden yaratma işiyle meşgul olduğunu iddia eder (Aktulum, 2013, s. 30; Jakobson, 1973, s. 59). Bu bilimsel eksende folklor kuramsal çalışmaların merkezine yerleşir.

Aktulum, Folklor ve Metinlerarasılık adlı eserinde, bir milletin kültürüne ait unsurları canlı tutmasının, zaman içinde bunları güncellemesine ve metinlerarası sürece katılması ile mümkün olacağını iddia eder (Aktulum, 2013). Bu süreç içinde millî, ideolojik bir görüşün baskın olduğu folklor metinlerinde kültürel değiş tokuşlar, uyarlamalar, yeniden anlatımlar (ing. retelling) gibi unsurlar tartışmaya açılır. Folklor verimlerinin iki önemli sahası bu bağlamda değerlidir: "Gerçekten de folklorik olarak sınıflandırılan ürünler, alanın önde gelen uzmanlarınca da vurgulandığı gibi, kendi içerisinde sözlü olanlarla yazılı olanlar arasında olmak üzere iki temel grup içinde toplanır. Dolayısıyla böyle bir ayırım sözlü ve yazılı folklorik ürünler konusunda söylemlerarasılık ve metinlerarasılık kavramlarını birbirlerinden ayırmaya zorlar. Sözlü ürünler konusunda bir alışveriş gerçekleştiğine göre sözcenin ana indirgenen ve belli bir süreyi kapsayan üretim süreci bir söylemlerarasılık; sözlü ürünler metinleştirildikleri anda ise söylemlerarasılık sürecinin bir sonucu olan metinlerarasılık işlemeye başlar." (Aktulum, 2013, s. 21). Bu sınıflandırmaya elektronik ortama taşınan halk edebiyatı verimlerini de dâhil etmek gerekmektedir.

Sözlü, yazılı ya da elektronik olsun her şekilde metin, ait olduğu dönemin zihin yapısından izler taşır. Söylemlerarasılık veya metinlerarasılık boyutunda ideolojik bakış açısını yansıtan tarihî ve sosyolojik birimlerle yeniden yaşatılır, geleceğe gelenek yoluyla taşınır: "Zihniyet, metnin yazıldığı veya söylendiği anda mevcut ve hâkim olan güçlerin birlikte oluşturduğu ama bunların hepsinden anlayış ve zevk vasıflarıyla ayrılan bir farka sahip bir unsurdur. Hiçbir tarih, sosyoloji, psikoloji ve benzeri kitap ve çalışma, eserde ve metinde olduğu gibi zihniyeti ortaya koyamaz. O; düşünce, hayal, tasarı, bilgi birikimi gibi hususların dille birleştiği ve ifade edildiği anda bir defaya mahsus olmak üzere ortaya çıkar. Metin söylendiği ve yazıldığı anda metnin bünyesine siner, onunla bütünleşir. Bu, şiirde daha açık hissedilir. Buna ideoloji diyen de vardır." görüşüyle Şerif Aktaş, ister nazım isterse nesir formda yazılmış/söylenmiş olsun edebî malzeme her şekilde içine sindirdiği zevk, anlayışın ve ait olduğu kültürün ürünüdür demektedir (Aktaş, 2009, s. 29,30).

Edebî metin; geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman düzleminde ait olduğu kültüre has hususiyetleri ve içinde geliştiği geleneğin omurga kavramlarını ihtiva etmektedir. Görüldüğü gibi gelenek ve zihniyete bağlı olarak ortaya konan görüşler, bu iki unsurun kültürden ve millî tarih bilincinden bağımsız değerlendirmenin imkânsızlığı üzerine konuşlanmaktadır. Bu eksende folklorun metinlerarasılığı, toplumsal ve kolektif tarih şuuru ile filizlenen süreklilik yani gelenek etrafında evrilen bir bağdaştırma ile karşımıza çıkmaktadır. Türk edebiyatında ise bu ilişki, daha çok fenomenlerin dönüştürülmesi, meşhur redif, beyit ve mısra gibi biçimsel yapıların alıntılanması ve söz sanatlarının kullanılması ile gerçekleşmektedir (Macit, 1996). Modern edebiyatın ise; folklor malzemesi ile bilinçli veya bilinçsiz de olsa etkileşim hâlinde olduğu görülmektedir.

Halka has ifade biçimlerinin ise yaşayan bir varlık olan söylemin her anında hazır bulunuşluk içinde olduğu bilinmektedir.

Sonuç

Metinlerarasılık ve folklor ilişkisi, edebiyat ve kültür çalışmalarında önemli bir konudur. Metinlerarasılık, her türden anlatımlar arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri incelerken, folklor ise bir toplumun geleneğe dayalı pratiklerini ve edebiyatını ihtiva eden geniş bir metin alanını ifade eder. Bununla birlikte; metinlerarasılıkta öncülerin çoğunun eleştirmen okuru, anlatıyı oluşturan diğer unsurlardan daha etken gördüğü görülmektedir. Folklorun metinlerarasılığında ise; anlatıcı etkisi dışlanmadan, daha doğrusu yaşayan ve üretici-dönüştürücü bağlam kavramı ayrıştırılmadan, senkronik ve diyakronik eksenlerden bir yöntem uygulaması gerçekleştirmek mümkündür. Dahası folklorlarda bağlamı oluşturan kuvvetlerde bir karşıtlık ve önceliklilik bulunmaz.

Folklor verimleri, bir toplumun kültürel belleğini ve kimliğini yansıtan halka mahsus ürünlerdir. Bunlar; sözlü, yazılı ve elektronik söylem yoluyla nesilden nesile aktarılır. Folklorun metinlerarasılığında fenomenler arası benzerlikler ve farklılıklar hem ait olduğu bağlamda hem de kültürler arası etkileşimler ve yayılımlar ekseninde analiz edilebilir.

Edebî eserlerde folklor has unsurların kullanımı, o eserlerin toplumsal ve kültürel etkileşimini idrak etmek için önemlidir. Modern anlatılardaki halk edebiyatı verimlerinin metinler arasında nasıl dolaştığı, değiştiği ve dönüştüğü yine bu sahanın inceleme konusudur. Bu türden analizler, kültürel belleğin ve kimliğin toplumda nasıl şekillendiğini ve kimi zaman da neden yozlaştırıldığını ortaya koymak için önemli ipuçları sunabilir.

Folklorun metinlerarasılığı; halk bilgisinin sosyolojik dönüşüm süreçlerindeki rolünü, geleneksel bakış açısı ile geliştirdiği diyalektolojiyi ve kültürel öğelerin farklı anlatı biçimlerinde yorumlanma biçimlerini sorgular. Bazen de toplumsal belleğin yeniden kurgulanması aşamalarında anlatılarda bir araç olarak nasıl kullanıldığını inceler. Bu noktada kültürde kimliğin yapıbozumu ve yeniden inşası kavramlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu yeniden inşa sürecinde, bireyin sosyo-psikolojik varlığının etkin bir rol oynadığı bilinmektedir.

Kültürel miras bilgisi seçkin anlatıcılar elinde tekrar üretilir, yinelenir, değiştirilir ve gelecek nesillere aktarılır. Böylelikle kültürel kodların geniş kitlelere ulaşması sağlanırken, bunların yeniden yorumlanmasına ve toplumsal belleğin belirli bir amaç dâhilinde yönlendirilmesine katkıda bulunulur. Sonuç olarak, metinlerarasılık ve folklor arasındaki ilişki, kültürel ürünlerin etkileşimini ve dönüşümünü kavramak için önemlidir. Bu bütüncül ilişki; edebî eleştiri, kültürel antropoloji ve etnoloji gibi sahalar arasında disiplinlerarası bir ağ kurmak için uzmanlara bir yol haritası sunabilecek keyfiyettir.

Kaynakça

- Aktaş, Ş. (2009). *Şiir Tahlili Teori-Uygulama*. Ankara: Akçağ.
- Aktulum, K. (2013). *Folklor ve Metinlerarasılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aktulum, K. (2002). *Koput Yapıt-Kopuk Yazı*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Alkier S. (2009). Intertextuality and the Semiotics of Biblical Texts. *Reading the Bible Intertextually*. TX: Baylor University Press.

- Anderson, P. (2002). *Postmodernitenin Kökenleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aristoteles (2012). *Poietika (Siir Sanatı Üzerine)*. Ankara: Pharmakon.
- Bakhtin, M. (1975). *Esthétique Et Théorie Du Roman*. Paris: Gallimard.
- Bakhtin, M. (2001). *Karnaval'dan Romana (Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar)*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bakhtin, M. (1981). Forms of Time and of the Chronotope in the Novel: Towards a Historical Poetics. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, M. (1994). The Problem of Speech Genres. *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: Texas.
- Barthes, R. (2009). *Yazının Sıfır Derecesi*. İstanbul: YKY.
- Baumann, R. (2011). Tür, Performans ve Metinlerarasılığın Üretimi. *Millî Folklor*, 20(78), 114-122.
- Belge, M. (1977). Marksizm ve Yapısalcılık. *Birikim Dergisi*, Yapısalcılık Özel Sayısı, 28(29), 16-29.
- Bjornson R. (1980). Translation and Literary Theory. *Translation Review*, 6(1), 13-16.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Culler, J. (2008). *Barthes*. Ankara: Dost Kültür Kitaplığı.
- Eco, U. (2000). *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*. İstanbul, YKY.
- Ede, L. (1987). An Introduction to the Nonsense Literature of Edward Lear and Lewis Carroll. *Explorations in the Field of Nonsense*, Brill, 47-60.
- Ekiz, T. (2007). Alımlama Estetiği mi, Metinlerarasılık mı? *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47(2), 119-127.
- Foucault, M. (2001). *Yapısalcılık ve Post Yapısalcılık*. İstanbul: Birey Yayınları.
- Fowler, D. (2006). *The Later Work of Jean Ricardou*. Doctor of Philosophy. UK: The University of Stirling.
- İnalçık, H. (2010). *Şâir ve Patron -Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme-*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Jakobson, R. (1973). *Questions de Poétique*. Paris: Seul.
- Jakobson, R. (1990). *Sekiz Yazı*. İstanbul: Düzlem Yayınları.
- Jenny, L. (1976). La stratégie de la forme. *Poétique-Revue de Théorie et d'analyse Littéraires*, 7(27), 257-281.
- Kantar, D. (2013). Tür Üzerine Kavramsal Bir Tanımlama Denemesi. *TÖMER Dil Dergisi*, 123, 7-18.
- Kristeva, J. (1969). *Séméiotikè-Recherches pour une sémanalyse-Essais*. French: Le Seuil.
- Kolcu, A. (2008). *Edebiyat Kuramları Tanım-Tenkit-Tahlil*. Ankara: Salkım Söğüt Kitabevi.
- Korkmaz, N. (2009). Kolsuz Hanım Üzerine Yazılı Kültür ve Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Bir Çalışma. *Millî Folklor*, 21(83), 54-61.
- Kurtuluş, M. (2009). Ağrıdağı Efsanesi'nden Sözlü Edebiyata Metinlerarası Bir Yolculuk. *Millî Folklor*, 21(83), 62-69.

- Macit, M. (1996). *Gelenekten Geleceğe*. Ankara: Akçağ.
- Mirenayat, S.&Soofastaei, E. (2015). Gerard Genette and the Categorization of Textual Transcendence. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(5), 533-537.
- Ong, W. (2003). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Özay, Y. (2009). Metinlerarasılık ve Türk Halk Hikâyelerinde Ana Metinsel Dönüşümler. *Millî Folklor*, 21(83), 6-18.
- Petkova, S. (2005). Mikhail Bakhtin: Edebiyatın Gerekçelenirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 98-109.
- Riffaterre, M. (1994). Intertextuality & Hypertextuality. *New Literary History*, 125/4(2), 779-788.
- Rızvanoğlu, E. (2007). *Söyleşimcilik, Metinlerarasılık: Bakhtin, Kristeva, Barthes*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Rifat, M. (2008). *Yaklaşımlarıyla Eleştiri Kuramları*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Rosenau, M. (1998). *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*. Ankara: Ark-Bilim ve Sanat Yayınları.
- Saluk, R. G. (2013). *Edebî Bir Metin Olarak Dânişmendnâme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Saussure, F. (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. İstanbul: Multilingual, Yayınları.
- Sontag, S. (1987). Barthes'i Hatırlamak. *Metis Çeviri*, 1, 89-94.
- Stewart, S. (1978). *Nonsense: Aspects of Intertextuality in Folklore and Literature*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Toelken, B. (1979). *The Dynamics of Folklore*. Boston: Houghton Mifflin College Div.
- Yıldırım, D. (1998). Tarihî Süreç İçinde İletişim Odakları Ağları ve İşlevleri (XIII.-XX. Yüzyıllar Aralığı Türkiye). *Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları*. Ankara: Akçağ.
- Worton, M. (1986). Intertextuality: to Inter Textuality or to Resurrect It? *In Modern French Theory and the Practice of Criticism*. UK: Society for French Studies.